

"O'SMIRLAR MA'NAVIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONANING RO'LI"

Kalandarov Jaxongir Ro'zimbayevich

O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim, Fan Va Innovatsiyalar Vazirligi Osiyo Xalqaro Universiteti

Jo'rayeva Dilorom Gaybullayevna

Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

2.1. Oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikda o'smirlar ma'naviyatini rivojlantirish holatini o'rganish.

So'nggi yillarda butun dunyo miqyosida yoshlarning ma'naviy dunyosi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy mas'uliyati masalalari keskin dolzarblik kasb etmoqda. Globallashuv, raqamli kommunikatsiyalar kengayishi va ijtimoiy tarmoqlar ta'sirining ortishi natijasida o'smirlarning ma'naviy shakllanishi nafaqat oila doirasida, balki global axborot muhitida ham yuz bermoqda. Shu sharoitda oila va maktab o'rtasidagi uzviy hamkorlik yoshlarning ichki e'tiqodi, vijdoni va insoniy qadriyatlarini saqlashda muhim psixologik himoya mexanizmiga aylanmoqda.

UNESCOning "Education 2030 Framework for Action" (2022) hujjatida ta'kidlanishicha, zamonaviy ta'lim tizimi faqat bilim berish emas, balki shaxsda "barqaror qadriyatlar, empatiya, bag'rikenglik va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish"ga qaratilishi zarur. Bu esa faqat o'qituvchi sa'y-harakati bilan emas, balki oila bilan uzviy hamkorlik orqali amalga oshadi. Shu sababli ko'plab davlatlar o'z ta'lim siyosatlarida "school-family partnership" modelini alohida strategik yo'nalish sifatida qabul qilgan.

Masalan, Finlyandiyada ota-onalar pedagogik jamoaning faol a'zosi sifatida qaraladi: ular farzandining rivojlanish ko'rsatkichlarini muhokama qiladi, psixologik maslahat jarayonlarida ishtirok etadi. Bu tizimda ota-onaning roli faqat nazoratchi emas, balki "ta'lim sherigi" sifatida baholanadi. Natijada, 2023-yilgi OECD hisobotiga ko'ra, bunday hamkorlik mavjud bo'lgan maktablarda o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyati indeksi 18 % yuqori qayd etilgan.

Yaponiyada esa "Oyako-kyoiku" ("Ota-ona va bola ta'limi") konsepsiyasi asosida ma'naviy tarbiya davlat dasturiga kiritilgan. Har bir maktabda haftalik "ota-ona bilan suhbat" mashg'ulotlari o'tkaziladi, unda ota-onalar farzandlar bilan birgalikda axloq, hurmat va or-nomus haqidagi mavzularda fikr almashadi. Natijada, bola ma'naviy me'yorlarni nafaqat

o'qituvchidan, balki o'z ota-onasining real xulqi va munosabati orqali o'zlashtiradi.

Janubiy Koreya ta'lim tizimida "*Family Happiness Curriculum*" deb nomlangan dastur mavjud bo'lib, u ota-onalar uchun psixologik savodxonlik, kommunikatsiya va konfliktologiya bo'yicha treninglar o'tkazishni nazarda tutadi. Bu tizim o'smirlar orasida depressiya va ijtimoiy izolyatsiya holatlarini 30 foizga kamaytirganligi bilan e'tiborga molik.

G'arb tajribasida oila-maktab hamkorligi, avvalo, individual yondashuvga tayanadi. A. Banduraning *ijtimoiy o'rganish nazariyasiga* ko'ra, bola ota-onasining xatti-harakatini kuzatib, uni o'z ichki modeliga singdiradi. Shaxsiy namuna bu jarayonda "psixologik ko'zguga" aylanadi. Shu bois D. Baumrind (1971) ota-onaning avtoritativ uslubini – ya'ni mehr va nazorat uyg'unligini – eng samarali tarbiya turi deb hisoblaydi. E. Erikson esa o'smirlar davrini "identitet inqirozi" bosqichi sifatida izohlab, bu davrda ota-onaning ishonchi va muloqot sifati shaxsning o'zini anglashida hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Yevropa mamlakatlarida bu model "learning community" konsepsiyasi orqali amalda qo'llanmoqda. Masalan, Germaniya, Fransiya va Niderlandiyada ota-onalar "pedagogik kengashlar"ning a'zosi sifatida maktab tarbiyaviy ishlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kanadada "*Family Engagement for Student Success*" dasturi ota-onalarning har o'quv yilida kamida uch marta maktab faoliyatida ishtirokini majburiy qiladi; natijada o'smirlar orasida ijtimoiy faol fuqarolik darajasi oshgan.

Mamlakatimizga yaqin MDH mamlakatlarida ham so'nggi o'n yillikda oila va maktab integratsiyasi jarayoni kuchaymoqda. Rossiyada "*Semeinaya pedagogika*" konsepsiyasi (A. Asmolov, 2019) asosida ota-onalarning tarbiyaviy kompetensiyasi oshirilmoqda. Qozog'istonda "Oila-Mektep-Jamiyat" modeli orqali ota-onalar farzand tarbiyasi bo'yicha pedagogik treninglardan o'tadi. Belarusda esa "Roditelskaya kultura" dasturi ota-onalarning psixologik savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bunda o'smirlarning ma'naviy-axloqiy qarorlariga ta'sir etuvchi oilaviy muhit tahlil qilinadi. Yuqoridagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy dunyoda oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik shunchaki tarbiyaviy talab emas, balki psixologik barqarorlikning ijtimoiy kafolati sifatida qaralmoqda. Xalqaro tahlillarga ko'ra, oilasi bilan muntazam muloqot qiluvchi o'smirlarning empatiya darajasi 1,7 baravar, ijtimoiy ishonch darajasi esa 1,3 baravar yuqoriroq bo'ladi (OECD, 2022).

Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlarda ayrim muammolar ham qayd etiladi. Masalan, raqamli texnologiyalar oilaviy muloqot sifatini pasaytirishi, ota-onalarning bandligi farzandlar bilan emotsional aloqani susaytirishi qayd etilgan (Grusec & Hastings, 2015). Shu sababli hozirda ko'plab davlatlar "digital parenting" dasturlarini joriy qilmoqda — ya'ni ota-onalarga raqamli madaniyat orqali farzandlar ma'naviyatini himoyalashni o'rgatish tizimi.

Mintaqaviy jihatdan qaraganda, Osiyo mamlakatlarida oila muhim ma'naviy markaz sifatida saqlanib qolgan. Yaponiya, Koreya, Xitoy ta'lim tizimlarida ota-onaning shaxsiy namunasi va hurmat tamoyili asosiy qadriyat sanaladi. G'arb mamlakatlarida esa aksincha — shaxs mustaqilligi, individual fikrlash va avtonomiya birlamchi o'rinda turadi. Biroq har ikkala yondashuvning umumiy maqsadi — o'smirning ichki e'tiqodi va axloqiy barqarorligini ta'minlashdir. Shunday qilib, global tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik — o'smirning nafaqat ta'limiy, balki ma'naviy va ruhiy salomatligi uchun ham eng muhim ijtimoiy mexanizm hisoblanadi. Har bir muvaffaqiyatli milliy modelning zahirida ota-onaning shaxsiy namunasi, mehrli muloqot va maktabning pedagogik qo'llab-quvvatlovi uyg'unlashgan. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston tajribasi — ayniqsa "oil-mahalla-maktab" tizimi — mintaqaviy miqyosda o'ziga xos va ilmiy jihatdan qimmatli yondashuv sifatida alohida e'tiborga loyiqdir.

Ammo amaliy holatga nazar tashlansa, bu hamkorlik hamma joyda bir xil natija bermayotganini ko'rish mumkin. Respublikadagi turli hududlarda oila va maktab o'rtasidagi aloqalar formal yoki yuzaki tusda kechadi. Ota-onalar ko'p hollarda "yig'ilishga kelish"ni hamkorlik deb biladi, maktab esa ota-onani faqat ma'muriy mas'ul sifatida ko'radi. Natijada, tarbiya jarayonining psixologik komponenti – muloqot, ishonch, hissiy qo'llab-quvvatlash – ikkinchi planga tushib qoladi. Shu sababli o'smirning ichki dunyosida ijtimoiy va ma'naviy me'yorlar o'rtasida ziddiyat paydo bo'ladi: u nazariy jihatdan "to'g'ri"ni biladi, lekin unga amal qilish motivatsiyasi shakllanmagan bo'ladi.

Mazkur holatni yanada chuqurroq anglash maqsadida tadqiqot Namangan viloyati misolida olib borildi. Ushbu hudud O'zbekistonning demografik jihatdan eng zich va oila qadriyatlari chuqur ildiz otgan viloyatlaridan biridir. Ayni paytda, iqtisodiy migratsiya, raqamli axborot oqimi va urbanizatsiya jarayonlari bu qadriyat tizimiga yangi chaqiriqlar keltirib chiqarmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, viloyatda 2025-yil holatiga 763 mingdan ortiq oila mavjud bo'lib, ularning 60 foizdan ziyodida 14–17 yosh oralig'idagi o'smir farzandlar tarbiya olmoqda. Bu yosh toifa — aynan shaxsiy ma'naviyat shakllanadigan, o'zini anglash, mustaqil fikrlash va qadriyat tanlash jarayoni kechadigan davrdir. Shu bois Namangan misolida oila–maktab hamkorligi sifatini o'rganish o'smir shaxsining ma'naviy barqarorligiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash imkonini beradi.

Viloyat xalq ta'limi boshqarmasi tomonidan 2024-yilda o'tkazilgan so'rovnomalar natijasiga ko'ra, ota-onalarning atigi 28 foizi maktab tarbiyaviy ishlarida faol qatnashadi, 46 foizi esa faqat chaqirilgan hollarda ishtirok etadi, qolgan qismi esa deyarli maktab bilan muloqot qilmaydi. Bu holat, bir tomondan, bandlik, vaqt yetishmasligi va migratsiya oqibatida yuzaga kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ota-onalarning pedagogik-psixologik savodxonligining pastligi bilan izohlanadi.

Maktablar tomonidan tashkil etilayotgan ma'naviyat soatlari, ota-onalar yig'ilishlari, "Farzandingiz bilan bir kun" kabi tadbirlar o'z maqsadida ijobiy natija berayotgan bo'lsa-da, ularning shakli ko'proq tashkiliy, mazmuni esa muloqotga asoslanmagan. Shu sababli o'smirlar orasida "nazariy ma'naviyat" bilan "amaliy hayot qadriyatlari" o'rtasida tafovut kuchaymoqda.

Masalan, Namangan shahridagi o'rta maktablarda o'tkazilgan psixologik diagnostika natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 40 foizi ota-onasi bilan "hissiy suhbat" o'tkazmaydi, 50 foizi esa "maktabdagi ma'naviy mavzular hayotiy emas" deb baholaydi.

Bunday tafovutning chuqur sabablari bir nechta:

*birinchidan, ota-onalar tarbiyani **nazorat deb**, maktab esa hamkorlik deb tushunadi; ikkinchidan, o'smirlik yoshida mustaqillikka intilish kuchaygani uchun **majburlovchi yoki avtoritar tarbiya** ta'sirini yo'qotadi; uchinchidan, ota-onalarning o'zida raqamli madaniyat ta'sirini filtrlash ko'nikmasi yetarli emas, bola esa ijtimoiy tarmoq orqali yangi ma'naviy modellarga duch keladi.*

Shu bilan birga, Namangan viloyatida ijobiy tajribalar ham shakllanmoqda. Masalan, Pop, Chortoq va Norin tumanlarida "Ota-onalar universiteti" va "Oila va maktab hamkorligi klublari" faoliyat yuritmoqda. Bu tashabbuslar doirasida ota-onalar uchun "O'smir psixologiyasi", "Ma'naviy tarbiyada dialog madaniyati", "Farzandingiz bilan emotsional aloqa" kabi treninglar o'tkaziladi. So'nggi yillarda bu dasturlarda qatnashgan ota-onalarning 65 foizi farzandi bilan muloqot sifati yaxshilanganini bildirgan

(Namangan viloyati xalq ta'limi boshqarmasi, 2024). Bu natijalar oilaviy muloqotning sifati va o'smirning ma'naviy barqarorligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Namangan viloyatida oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik tizimi tashkiliy jihatdan mavjud bo'lsa-da, psixologik nuqtayi nazardan hali barqaror mexanizmga aylanmagan. Hamkorlik shakllari ko'proq rasmiy xarakterda — yig'ilishlar, ma'ruzalar, hisobotlar ko'rinishida amalga oshiriladi, biroq ularning mazmuni — o'zaro tushunish, emotsional yaqinlik va hurmat asosidagi munosabatlar darajasiga yetmagan. Ota-onalar ko'proq nazoratchi, maktab esa tarbiyachi rolida ishtirok etmoqda. Holbuki, o'smir shaxsining ma'naviy rivojlanishi uchun bu ikki muhim institut o'zaro teng hamkor sifatida faoliyat yuritishi zarur. Shu holat tadqiqotning keyingi bosqichida oila qadriyatlari tizimi, ota-onaning ma'naviy pozitsiyasi va ularning o'smir shaxsiga psixologik ta'sirini empirik asosda o'rganish zaruratini yuzaga keltirdi.

Tadqiqotning obyekti – oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik sharoitida shakllanuvchi psixologik-pedagogik munosabatlar tizimi, ya'ni ota-ona, o'qituvchi va o'smir o'rtasidagi ma'naviy muloqot jarayoni hisoblanadi.

Predmeti – ota-onaning shaxsiy namunasi, ma'naviy qadriyatlari tizimi va muloqot madaniyatining o'smir shaxsining ma'naviy rivojlanishiga ko'rsatadigan psixologik ta'sir mexanizmlari.

Tadqiqotning maqsadi – oila va maktab hamkorligi sharoitida ota-onaning ma'naviy qadriyatlari tizimini empirik jihatdan o'rganish, o'smir ma'naviy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash va ularning o'zaro bog'liqlik darajasini statistik tahlil qilishdir.

Bu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Ota-onalarning ma'naviy qadriyatlar tizimini o'rganish va baholash;
2. Oila ichidagi muloqot uslubi va emotsional iqlimni aniqlash;
3. O'smirlarning ma'naviy yo'nalganlik, vijdon, e'tiqod va empatiya darajasini aniqlash;
4. Ota-onalarning faollik darajasi bilan o'smir ma'naviy indeksleri o'rtasidagi bog'liqlikni statistik asosda tahlil qilish;
5. Oila–maktab hamkorligi tizimining psixologik samaradorlik modelini ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini L. S. Vygotskiy, A. N. Leontyev, L. Kolberg, E. Erikson, J. Pijae, A. Bandura, M. Raximova kabi olimlarning shaxs rivojlanishi, axloqiy tafakkur, ijtimoiy o'rganish va ma'naviy

tarbiya psixologiyasi haqidagi nazariyalari tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar asosida tadqiqotda shaxsning ma'naviy o'sishi ijtimoiy va oilaviy omillar bilan uzviy bog'liq, deb qaraladi.

Tadqiqot jarayonida olingan ilmiy maqsad va vazifalardan kelib chiqib, quyidagi metodlar majmuasi qo'llanildi:

“Oila qadriyatlari so'rovnomasi” (Raximova, 2021 asosida modifikatsiya qilingan) Mazkur metod ota-onalarning ma'naviy qadriyatlar tizimi, tarbiyaviy pozitsiyasi va oila ichidagi muloqot madaniyatini o'lchashga xizmat qildi. So'rovnomada 24 ta band mavjud bo'lib, ular to'rtta asosiy yo'nalishni qamrab olgan: axloqiy qadriyatlar (vijdon, halollik, burch hissi), ijtimoiy qadriyatlar (hurmat, mehr-shafqat, mas'uliyat), ma'naviy muloqot (diniy va axloqiy mavzularda suhbatlar, oila suhbatlarining muntazamligi), tarbiyaviy uslub (avtoritativ, demokratik, liberal, befarq).

So'rovnoma Raximovaning “Ma'naviy tarbiya psixologiyasi asoslari” asaridagi tamoyillar asosida ishlab chiqilib, Namangan viloyatidagi o'zbek oilalari sharoitiga moslab modifikatsiya qilindi. Natijalar Likert tipidagi 5 ballik shkalada baholanib, ota-onalarning ma'naviy yo'nalganlik darajasi indeks shaklida hisoblab chiqildi.

“Ma'naviy yo'nalganlik testi” (Allport–Vernon–Lindzey, 1960 adaptatsiyasi)

Bu test o'smirlarning qadriyatlar tizimini aniqlashda ishlatildi. Ular orasida diniy, ijtimoiy, estetik, iqtisodiy va bilishga oid qadriyatlarning nisbati o'rganildi. Testning soddalashtirilgan variantida 30 ta savol berilib, o'quvchilarning qadriyatlar ustuvorligi 0–5 ball oralig'ida o'lchandi. Eng avvalo, ota-onalar yig'ilishi an'anaviy, biroq ko'p hollarda formal tus olgan hamkorlik shakli sifatida qayd etildi. Asl mohiyatiga ko'ra, bunday yig'ilishlar ota-onalar, o'qituvchilar va ma'muriyat o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, farzandning psixologik rivojlanishini birgalikda muhokama qilish, o'quvchining ijtimoiy xulqini tushunish uchun zarur maydondir. Psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan, bunday yig'ilishlar ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyat hissini oshiradi, maktab va oila o'rtasidagi ochiq muloqotni ta'minlaydi hamda o'smirlarga nisbatan pedagogik yondashuvdagi bir xillikni saqlab qoladi. Tadqiqot jarayonida shuni kuzatish mumkinki, ota-onalar yig'ilishlari “hisobot” formatida emas, balki “suhbat” shaklida o'tkazilgan hollarda, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi oshgan, muloqot madaniyati yaxshilangan.

Shaxsiy rivojlanishni chuqurroq anglash uchun individual suhbatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-ona bilan psixolog yoki o'qituvchi

o'rtasidagi bu bevosita muloqot shakli farzandning emotsional holati, o'qishga munosabati, oilaviy muhitdagi ta'sirchan omillarni aniqlash imkonini beradi. Bu jarayonda ota-onaning o'z farzandini chuqurroq tushunish, bolaning hissiy ehtiyojlarini to'g'ri talqin qilish, muloqotda samimiyatni tiklash imkoniyati paydo bo'ladi. Tadqiqotda bunday suhbatlar o'tkazilgan maktablarda ota-onalarning o'z farzandi bilan muomala uslublari ijobiy tomonga o'zgargani, nizolar soni kamaygani aniqlangan. Shuningdek, o'qituvchi va psixolog uchun individual suhbatlar o'smirning xulqini to'g'ri baholash va pedagogik yondashuvni shaxsiylashtirishga yordam beradi.

Hamkorlikning yana bir samarali shakli — “Ochiq eshiklar kuni”dir. Bu shakl ota-onalarga maktab hayotini bevosita kuzatish, o'quv jarayonining real holatini ko'rish va o'qituvchilar faoliyatini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu tadbir ota-onalarda maktabga nisbatan ishonchni, o'quvchilarda esa o'zini qadrlash hissini oshiradi. Farzandining sinfida ota-onaning ishtirok etishi o'smirlarga “mening oilam men bilan” degan psixologik tayanchni beradi. Tadqiqot davomida bu shakl qo'llangan maktablarda o'quvchilarning o'zini baholash ko'rsatkichlari 1,3 barobar yuqori bo'lgani qayd etildi.

O'smirlar ma'naviy rivojida “Ma'naviyat klubi” faoliyati alohida o'rin tutadi. Bu klub ota-onalar, o'qituvchilar, psixologlar va mahalla faollarining birgalikdagi muloqot maydoni bo'lib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy masalalar, oila qadriyati, mehr-shafqat, hurmat va bag'rikenglik mavzulari muhokama qilinadi. Ushbu shakl o'smirda axloqiy tafakkurni, vijdon refleksiyasini va ma'naviy fikrlashni rivojlantiradi. Ota-onalar uchun esa bu — farzand bilan muloqotni ma'naviy qadriyatlar asosida yo'lga qo'yish imkonidir. “Ma'naviyat klubi” faoliyatida ishtirok etgan ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi ortgani, farzandlarning esa ijtimoiy mas'uliyat darajasi oshgani kuzatildi.

Zamonaviy sharoitda samarali deb topilgan shakllardan yana biri — “Oila maktab bilan hamnafas” loyihasidir. Ushbu loyiha raqamli kommunikatsiya vositalari (masalan, Telegram yoki maxsus onlayn platformalar) orqali ota-onalarni maktab hayotiga jalb etishni, o'quvchilar to'g'risidagi axborot almashuvini tizimlashtirishni nazarda tutadi. Bu shakl ota-onalarning masofadan turib ham maktab hayotida faol ishtirok etishiga imkon beradi. Natijada o'quvchilar dars qoldirish holatlari kamaygan, oilaviy nizolar soni qisqargan, o'qituvchi–ota-ona o'rtasidagi ishonch kuchaygan.

O'tkazilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, oila–maktab hamkorligi tizimi rivojlanayotgan bo'lsa-da, u hali ham ayrim muammoli jihatlarga ega. Eng avvalo, ko'p hollarda tadbirlar formal tusda o'tkaziladi, ya'ni ularning maqsadi jarayon sifatida emas, hisobot sifatida ko'riladi. Bundan tashqari, ota-onalarning bandligi, psixologik savodxonlik darajasining pastligi, kommunikatsion bo'shliqlar va ishonchsizlik muhitining mavjudligi o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Ba'zi pedagoglar ota-onalar bilan muloqotda nazorat ohangini saqlab qolganliklari sababli, o'zaro muloqotda himoyaviy pozitsiyalar yuzaga kelgan. Shu bilan birga, o'qituvchilar, psixologlar va ota-onalar o'rtasidagi axborot almashinuvi tizimli bo'lmagani sababli, bolaning rivojlanish dinamikasiga oid ma'lumotlar yetarlicha muvofiqlashtirilmagan.

Biroq ijobiy tendensiyalar ham yaqqol seziladi: ota-onalar maktab bilan muntazam aloqada bo'lgan hollarda o'smirlarning o'zini baholash, mas'uliyat va empatiya darajalari oshgan. "Ma'naviyat klubi" va "Ochiq eshiklar kuni" kabi shakllar oila va maktab o'rtasida ishonchli psixologik muhitni yaratgan. Individual suhbatlar orqali esa tarbiyadagi befarqlik kamaygan, ota-onalar farzandining ichki holatiga ko'proq e'tibor qaratgan.

Namangan viloyatida oila–maktab hamkorligi shakllari son jihatdan ko'p, biroq ularning mazmuni jihatidan samaradorligi turlicha. Eng samarali shakllar — individual suhbat, "Ma'naviyat klubi" va "Ochiq eshiklar kuni", chunki ular o'zaro ishonch, emotsional qo'llab-quvvatlash va muloqot madaniyatini tiklashga xizmat qiladi. "Oila maktab bilan hamnafas" loyihasi esa zamonaviy sharoitda hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Demak, o'smir ma'naviy tarbiyasida asosiy vazifa — bilim yoki nazorat emas, balki oila va maktab o'rtasidagi psixologik muvozanatni saqlash, ishonch va muloqot madaniyatini mustahkamlashdir. Faqat shunda ma'naviy tarbiya jarayoni izchil, hayotiy va samarali kechadi.

Tadqiqotning empirik bosqichida oila–maktab hamkorligining o'smirlar ma'naviy tarbiyasiga ta'siri diagnostik, kuzatuv va statistik usullar orqali o'rganildi. Namangan viloyatidagi 12 ta umumta'lim maktabida jami 120 nafar o'smir (13–16 yosh), 90 nafar ota-ona va 25 nafar o'qituvchi ishtirokida so'rovnomalar, testlar hamda suhbatlar o'tkazildi. Tadqiqotning maqsadi — ota-onalarning ma'naviy qadriyatlari tizimi, tarbiyaviy ishtiroki va maktab bilan hamkorlik darajasi o'smir shaxsining ma'naviy rivojlanish ko'rsatkichlariga qanday ta'sir etishini aniqlashdan iborat edi.

2.1-Jadval.

Tadqiqot ishtirokchilari tarkibi (Namangan shahar 2-maktab misolida)

Ko'rsatkich	Kategoriya	Ishtirokchilar soni (n)	Foiz (%)	Izoh (psixologik tavsif)
Jami respondentlar	—	235	100 %	Tadqiqot umumiy namunasi: 120 o'smir, 90 ota-ona, 25 o'qituvchi
Yoshi (o'smirlar)	13 yosh / 14 yosh / 15 yosh / 16 yosh	27 / 32 / 34 / 27	22,5 / 26,7 / 28,3 / 22,5	O'smirlikning o'rta va kech bosqichlari; ma'naviy tafakkur faollashadi
Jins tarkibi (o'smirlar)	O'g'il / Qiz	64 / 56	53,3 / 46,7	Jinslar nisbati teng; farqlar t-testda tahlil qilindi
Ota-onalar jins tarkibi	Onalar / Otalar	52 / 38	57,8 / 42,2	Onalarning ishtiroki nisbatan yuqori; emotsional komponent ustun
Ota-onalar yoshi	30–39 / 40–49 / 50 va yuqori	33 / 42 / 15	36,7 / 46,7 / 16,6	O'rta yoshdagi ota-onalar ustun; faol tarbiyaviy bosqich
Ota-onalar ta'lim darajasi	O'rta / O'rta-maxsus / Oliy	14 / 33 / 43	15,6 / 36,7 / 47,7	Ta'lim darajasi yuqori bo'lganlarda tarbiyaviy faollik kuchliroq
O'qituvchilar tarkibi	Ayol / Erkak	19 / 6	76 / 24	Asosan ayollar jamoasi; muloqot yumshoqligi yuqori
Hududiy xususiyat	Namangan shahar 2-sonli umumta'lim maktabi	—	—	Shahar sharoiti: oilalar asosan o'rta ijtimoiy qatlam vakillari
O'quv bosqichi	7- / 8- / 9-sinf	39 / 42 / 39	32,5 / 35 / 32,5	O'smirlikning faol psixososial o'zgarish davri

Ishtirok shakli	So'rovnoma / Test / Suhbat / Kuzatuv	235 / 120 / 65 / 45 (ko'p holli)	—	Bir nechta usullar majmuasi qo'llanildi
------------------------	---	--	---	---

So'rovnoma natijalariga ko'ra, ota-onalarning maktab bilan hamkorlikdagi faolligi turlicha darajada namoyon bo'lgan. Quyidagi jadvalda ularning asosiy ishtirok shakllari bo'yicha foiz ko'rsatkichlari keltirilgan.

2.2-Jadval.

Ota-onalarning faollik darajasi

Ko'rsatkich	Yuqori faollik (%)	O'rtacha (%)	Past (%)
Ota-onalar yig'ilishlarida ishtirok	72	18	10
Individual suhbatlarda qatnashish	65	23	12
Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok	59	26	15
"Oila maktab bilan hamnafas" onlayn platformasida faollik	48	31	21
O'quv jarayoniga ixtiyoriy hissa qo'shish (homiylilik, tashabbus)	41	37	22

Natijalardan ko'rinib turibdiki, ota-onalarning faollik darajasi asosan an'anaviy shakllarda (yig'ilishlar, suhbatlar) yuqori, biroq raqamli va tashabbusga asoslangan hamkorlik yo'nalishlarida nisbatan pastdir. Bu holat oilaviy pedagogik madaniyat hali ham nazoratga asoslangan ishtirok modeliga yaqinligini ko'rsatadi.

Shuningdek O'quvchilar orasida ma'naviy yo'nalganlik, vijdon, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat ko'rsatkichlari "0–5 ball" shkalasi bo'yicha baholandi. Quyidagi jadval umumiy natijalarni ifodalaydi.

2.3-Jadval.

O'quvchilarning ma'naviy qadriyatlar indeks

Ko'rsatkich	O'rtacha ball (M)	SD	Baholash
Ma'naviy qadriyatlarga sadoqat	4.2	0.6	Yuqori
Vijdon va mas'uliyat hissi	4.0	0.7	Yuqori
Empatiya (boshqalarga hamdardlik)	3.8	0.8	O'rtacha-yuqori
Ijtimoiy faollik (mahalla, sinf faoliyatida ishtirok)	3.5	0.9	O'rtacha

E'tiqod va ichki barqarorlik	3.9	0.7	O'rtacha-yuqori
------------------------------	-----	-----	-----------------

Natijalar shuni ko'rsatadiki, oila va maktab bilan faol hamkorlikda bo'lgan o'quvchilarda axloqiy tafakkur, vijdon va empatiya darajalari sezilarli darajada yuqoridir. Ayniqsa, ota-onasi "Ma'naviyat klubi" yoki "Ochiq eshiklar kuni"da faol qatnashgan o'smirlarning ma'naviy indeks ballari o'rtacha 0,6–0,8 punktga yuqori chiqqan. Oila–maktab hamkorligi samaradorligini o'lchash uchun integral ko'rsatkich ishlab chiqildi. U quyidagi komponentlar asosida hisoblandi:

- ota-onaning maktab bilan muloqot chastotasi (so'rovnoma asosida),
- ma'naviy tadbirlardagi ishtirok (suhbat va kuzatuv natijalari),
- o'smirning ma'naviy-axloqiy indeks ballari (test natijalari).

2.4-Jadval.

Oila–maktab hamkorligi samaradorligi

Hamkorlik darajasi	Ishtirok etuvchi oilalar (%)	O'smirlarning ma'naviy indeks ballari (M)
Yuqori hamkorlik	36	4.5
O'rtacha hamkorlik	44	3.9
Past hamkorlik	20	3.2

Ko'rinadiki, hamkorlik darajasi oshgan sayin o'smirlarning ma'naviy yetuklik ko'rsatkichlari ham barqaror ortadi. Bu natija oila–maktab aloqasining bevosita psixologik samaradorligini tasdiqlaydi.

Ota-ona ishtiroki (X) va o'smirning ma'naviy e'tiqodi (Y) o'rtasidagi bog'liqlik Pearson korrelyatsiyasi orqali tahlil qilindi. Hisob-kitoblar SPSS dasturida bajarilgan.

— $r = 0.64$ ($p < 0.01$) — ota-ona ishtiroki va o'smir e'tiqodi o'rtasida o'rta darajadan yuqori ijobiy bog'liqlik mavjud.

— $r = 0.58$ ($p < 0.05$) — ota-onaning emotsional qo'llab-quvvatlashi va o'smirning empatiya darajasi o'rtasidagi bog'liqlik.

— $r = 0.61$ ($p < 0.01$) — oila muloqot sifati va o'smirning ijtimoiy mas'uliyati o'rtasida sezilarli ijobiy munosabat.

Natijalar ota-onaning ma'naviy faol ishtiroki o'smirda ichki e'tiqod, vijdon

va mas'uliyatni shakllantirishda muhim omil ekanini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Shuningdek, oila–maktab o'rtasida o'zaro muloqot kuchli

bo'lgan muhitlarda o'quvchilarning axloqiy muammolarni hal etishdagi refleksiya darajasi yuqoriligi kuzatildi.

Empirik natijalar quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

1. Ota-ona ishtiroki – asosiy determinant: o'smirning ma'naviy yo'nalganligi darajasi ota-onaning maktab bilan hamkorlik darajasi bilan bevosita bog'liq. Bu bog'liqlikning statistik kuchi ($r = 0.64$) o'rta-yuqori diapazonda bo'lib, psixologik ta'sirning mavjudligini isbotlaydi.

2. Emotsional muhitning roli: oila ichidagi iliq, ishonchli va samimiy iqlimda voyaga yetayotgan o'smirlarning e'tiqod va mas'uliyat ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan.

3. Kommunikativ omillar ahamiyati: oila–maktab o'rtasidagi ochiq muloqot, o'qituvchi va ota-onaning hamfikrligi o'smirning o'zini qadrlashi va ijtimoiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi.

4. Raqamli hamkorlikning imkoniyati: "Oila maktab bilan hamnafas" loyihasida qatnashgan ota-onalar farzandlarining intizomi, darslarga qatnashuvi va ma'naviy faolligi sezilarli darajada yaxshilangan.

5. Tarbiyadagi befarqlik xavfi: oila–maktab aloqasi sust bo'lgan joylarda o'smirlarning empatiya va vijdon ko'rsatkichlari past, ijtimoiy izolyatsiya holatlari esa yuqoriroq chiqqan.

Oila–maktab o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning yuqori darajada yo'lga qo'yilishi o'smirning ma'naviy rivojlanishida ko'p darajali ijobiy psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu mexanizm quyidagilarda ifodalanadi:

— oila tomonidan ko'rsatilgan e'tibor — o'smirda ichki qadriyatlar tizimini shakllantiradi;

— maktabdagi tarbiyaviy muhit — ularni ijtimoiy me'yorlar bilan uyg'unlashtiradi;

— ularning sintezi esa shaxsda vijdon, e'tiqod va ma'suliyat singari barqaror ma'naviy fazilatlarni mustahkamlaydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari oila–maktab hamkorligi jarayonida ma'lum ijobiy siljishlar bilan bir qatorda bir qator tizimli muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi. Eng avvalo, **ota-onalarning ishtirok darajasidagi nomutanosiblik** diqqatga sazovordir. So'rov natijalariga ko'ra, ota-onalarning taxminan 25–30 foizi maktab bilan muntazam hamkorlik qilmaydi; ular asosan faqat "rasmiy yig'ilishlarda" qatnashish bilan cheklanadi. Bu holat ota-onalarning farzand tarbiyasidagi ishtiroki ko'pincha deklarativ darajada qolayotganini, ya'ni real emotsional va tarbiyaviy ta'sirga aylanishi uchun zarur sharoit yetarli emasligini anglatadi.

Shuningdek, ayrim oilalarda **ota-onalarning bandligi**, psixologik savodxonlikning pastligi, muloqotdagi ishonchsizlik va maktab psixologik xizmatining yetarli darajada faollik ko'rsatmasligi hamkorlik samaradorligini pasaytirayotgan asosiy omillar sirasiga kiradi. Bunday sharoitda o'smirlar ko'pincha o'z hissiy ehtiyojlarini oilada emas, balki ijtimoiy tarmoqlar va tengdoshlar muhitida qondirishga intiladilar, bu esa ularning ma'naviy rivojida tashqi ta'sirlarning ustunlashuviga olib kelmoqda.

Biroq, mavjud muammolarga qaramay, Namangan viloyatida bu jarayonni rivojlantirish uchun aniq ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlar mavjud. Viloyatda "Oila va maktab hamkorligi markazlari", "Yoshlar klublari" va "Mahalla psixologik xizmati" kabi tashabbuslar faoliyat yuritmoqda. Ushbu markazlar ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, o'smirlar bilan ishlashda oilaviy psixologik madaniyatni rivojlantirish, maktab muhitini ma'naviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha salohiyatga ega. Ayniqsa, "Oila maktab bilan hamnafas" loyihasi va "Ma'naviyat klubi" tajribasi o'zini samarali integratsion model sifatida namoyon etmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, oila-maktab-mahalla integratsiyasini mustahkamlash maqsadida psixologik xizmat tizimini faollashtirish zarur. Bu quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- ota-onalar uchun maqsadli trening va seminarlar tashkil etish (muloqot madaniyati, o'smirlik psixologiyasi, konfliktni bartaraf etish usullari);
- "ota-ona-maktab-psixolog" uchlik tizimini yaratish orqali doimiy maslahat platformalarini yo'lga qo'yish;
- mahalla, maktab va psixologik markazlar o'rtasida integratsion elektron kommunikatsiya tizimini shakllantirish;
- har bir ta'lim muassasasida "psixologik hamkorlik koordinatori" lavozimini joriy etish.

Takliflarimiz amalga oshirilsa, oila-maktab aloqasi faqat tashkiliy hamkorlik emas, balki o'smirning ma'naviy o'sishini qo'llab-quvvatlovchi barqaror psixologik tizimga aylanishi mumkin. Namangan viloyati misolida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, oila-maktab hamkorligi o'smirlarning ma'naviy rivojida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onaning faol ishtiroki, o'qituvchining shaxsiy namunasi, maktabdagi sog'lom psixologik muhit va oila ichidagi ishonchli emotsional aloqalar birgalikda o'smirda ichki e'tiqod, vijdon, empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi. Empirik tahlil shuni isbotladiki, ota-onaning maktab bilan faol aloqasi mavjud bo'lgan holatlarda o'smirlarning ma'naviy yo'nalganlik indeksi 4,0–4,5 ball oralig'ida bo'lgan, ya'ni o'rtachadan yuqori darajada.

Aksincha, hamkorlik sust bo'lgan oilalarda bu ko'rsatkich 3,2–3,3 ballgacha pasaygan. Bu esa shuni anglatadiki, oila–maktab aloqasi o'smir shaxsining ma'naviy holatiga bevosita psixologik ta'sir ko'rsatadi.